

H. HARASZTI ÉVA

Adalékok Károlyi Mihály antifasiszta elméleti és gyakorlati tevékenységéhez az 1930-as években

Károlyi Mihály antifasiszta tevékenységét Hitler hatalomrajutásától a második világháború kitöréséig három főtenyező határozta meg, vagy pontosabban színezte. E tényezők a következők:

a) A magyar politikai arénán és a húszas évek emigrációja során Károlyi Mihálynak számos nyugateurópai politikusnál korábban és gyakorlatiasabban kellett szembenéznie a fasiszta ideológia kialakulásával, módszereivel, politikai jelentkezéseivel és azoknak jelentőségével. Ilymódon nemcsak hogy számolt — jóval fellépte előtt — a hitleri fasizmus színreléptével, hanem a *Machtergreifung* okait elemezte, következményeit világosan, egyértelműen, következetesen felmérte, s a harcot ellene írásban és tettekben felvette.

b) Ennek a harcnak a folyamán, azt megelőzően és követően Károlyi Mihályt foglalkoztatta a szociáldemokrácia kérdése, annak elvi és politikai vetülete a XIX. századtól élete utolsó szakaszáig. A hitleri fasizmus megjelenésével ez a kérdésfeltevés így jelentkezett Károlyi Mihálynál: Mennyiben volt felelős a német szociáldemokrácia a hitleri uralom előkészítésében?

c) Károlyi Mihály álláspontja a Szovjetunióval, Sztálin politikájával, az 1936-os perekkel kapcsolatban.

E két utóbbi problémakört Károlyi Mihály születésének 100. évfordulója alkalmából tartott tudományos emlékülésen korreferátumomban megkísérletem némiképp összegezni. Meggyőződésem, hogy e korszakról és e kérdéskörökről a készülő Károlyi Mihály Összegyűjtött Leveleinek harmadik kötetében (1930—1945) a levelezés és feljegyzések közreadása álláspontomat igazolja és megerősíti.

Jelen tanulmányomban és a kísérő szövegekben a nyomatékot a fentebb említett első tényezőre helyezük: Hogyan jutott kifejezésre Károlyi Mihály ekkori levélváltásában Hitler felléptének előrejelzése? Hogyan hatott, hogyan mozgósított az ellene való harcra? Milyen csatornákon, utakon folyt az információ-csere hazai és külföldi vonatkozásban s nem utolsósorban, milyen erőfeszítésekkel és eredményekkel járt Károlyi Mihály nemzetközi tevékenysége a magyar kommunisták megmentéséért?

1931 nyarán Károlyi Mihály és felesége, Lucien Vogel lapszerkesztő és más francia közéleti személyiségek kíséretében a Szovjetunióba látogat, hogy utóbb élményeiről Vogel lapjában a *Vu-ben* beszámoljon. A beszámolóról nagy dicsérettel írt annak megjelenése után Károlyiék egyik angol ismerőse 1932 februárjában és reményét fejezte ki, hogy rövidesen olvashatja Károlyi Mihály készülő németországi beszámolóját is.¹ Károlyi Mihály ekkor már Berlinben

¹ PI. Arch. 704. 68.

tanulmányozza az ország politikai és társadalmi viszonyait: érzékenyen reagál erre a különös világra, amelynek atmoszférája olyannyira eltér a párizsitól. Mint feleségének írta 1932 január utolsó napján: „Míg Franciaországban mindenki, még az ún. baloldali körök is hisznek a kapitalista rendszer továbbélésében, addig Németországban még az ókonzervatívok, üzletemberek, bankárok is teljesen elvesztették hitüket a tőkés világ megmaradásában. Úgy beszélnek itt az emberek a régi világ összeomlásáról, mint máris bekövetkezett tényről.”² Amikor e levelet írta Károlyi, indult meg Berlinben a Grüne Woche, a német OMGE, a junkerek évi parádéja. Mint egy panoptikum résztvevői, jelentek meg Károlyi előtt a monoklis, rövidnadrágos alakok, Sziléziából, Schleswig-Holsteinből, Kelet-Poroszországból, mint a múlt, a háború előtti múlt megelevenedett szellemei. „De ezek a nagyságok éppen csak, hogy külsőleg hasonlítanak önmagukhoz. Az oposszum galléros bekecs zsebei üresek. Ropogós bankók helyett lejárt váltóktól duzzadnak a krokodilbőr tárcák. Berlin azért vig, táncol és költ, mert senki sem gondol arra, hogy jövedelmének egy részét a takarékbba tegye. A szörnyű pénzügyi összeomlás után kinek is jutna eszébe bankban tartani a pénzét. Párizsban még gondolnak a holnapra, Berlin csak a jelennek él. Egy süllyedő hajó, amelyen megbomlott a rend, ahol a kapitány a legénységgel leissza magát.”³

Az öthetes berlini „tanulmányút” hamar letelik és Károlyi németországi beszámolója rövidesen napvilágot lát a Vu lapjain. 1932 június—júliusban küldi szét barátainak, ismerőseinek. Jászi Oszkárnak 1932. június 7-én németnyelvű levélben — Baseltől, német anyanyelvű titkárnőnek diktálva — számol be útjáról, mellékelve a Vu-t. Leveléhez készített magyarnyelvű fogalmazványából idézzük: „Kedves Oszkár, csatolva küldöm a Vu legújabb különszámát, mely ezúttal Németországról jelent meg. A mezőgazdaságról szóló cikket én írtam, de — amint észre fogod venni — nem a saját nevem alatt, hanem Michel Sarlo pseudonymmal. Bizonyos belső differenciák tették szükségessé az álnevet. Ezen cikk megírásának érdekében a Vu öt hétre tanulmányútra küldött Németországba. A szerkesztőség privát cenzúrája sajnos egyes részeket törölt, ami bizony meglátszik a cikkben. Minthogy a Vu-nek ezen száma a francia—német közeledés jegyében lett kiadva, cikkem azon részét, melyben Hindenburg békeköntösét fellobbantattam, melyben bizonyos iróniával beszéltek a francia burzsoák ezen legnépszerűbb pickelhaubes alakjáról, kihagyták.”⁴

Egy hónappal később Konstanz-ból szintén Jászinak címezve az előbbihez hasonló kezdetű és tartalmú, szintén németnyelvű levélben hosszan elemezve a francia és német szociáldemokraták politikáját, magyar analógiákra utalva, megindokolja, miért foglalkozik olyan hosszan a németországi politikai helyzettel: Egész Európa politikai és társadalmi problémáinak gyökere Németországban található. Németországnak és vele együtt a keleteurópai államoknak Szovjet-Oroszország és Franciaország között *kell* választania. Tiszta parlamentarizmus nincs: kapitalista vagy szocialista diktatúra között *lehet* választani. A Lausanne-i és genfi komédiában előjönnek ugyan a régi pacifista szólások, de a fegyvergyárosok tovább gyártják fegyvereiket és kötik üzleteiket. A magyar, német és olasz fasizmus között lényegében a kellékek között van a különbség.⁵

² Károlyi Mihályné: Együtt a száműzetésben. Európa, 1969. 351.

³ Uo.

⁴ Pí. Arch. 704. 117. Magyarnyelvű fogalmazvány. Pí. Arch. 704. 68. Németnyelvű levélmásolat.

⁵ Pí. Arch. 704. 117. Károlyi Jászinak. Konstanz. 1932. jul. 14. E levél-fogalmazványok és változatok mutatják, hogy Károlyit egy-egy problémakör mennyire visszatérően foglalkoz-

A Vu-ben közzétett cikket Károlyi németországi ismerőse is nagy elismeréssel nyugtázza: teljesen egyetért írójával Hindenburg, Brüning és Hitler megítélésében és örül, hogy a lap általános „közlekedésvonalát” kissé megzavarta felfogásával. Károlyi kérésére elmagyarázza, miért bukott meg Brüningnek, illetve az 1931-ben kinevezett Schlange-Schöningen-nek a pomerániai és keletporoszországi junkerbirtokokra vonatkozó terve (a szanálhatatlan nagybirtokok állami felvásárlásának a terve) és hogyan fordította e terv ellenük (Schlange-Schöningen és Brüning ellen) a nagybirtokosokat.⁶ Károlyi Mihály fasiszta-ellenes tevékenységében teljes szívvel és ekkor még erővel — a harmincas évek közepén vált súlyossá állapota — működött közre felesége, akinek jó tolla, irodalmi tehetsége már 1932-től magára vonta az írók figyelmét. A hűséges Szende Pál, a Károlyi-kormány volt pénzügyi államtitkára, aki 1919-től ausztriai emigrációban, mint az Arbeiter Zeitung munkatársa élt, jelentkezett 1932 júniusában Bécsből s leveléhez mellékelte a Lidové Noviny júniusi számát Károlyiné cikkével. Ő írta ekkor, hogy „az osztrák helyzet szomorú ugyan de nem veszélyes, baj csak Németországból jöhet. A magyar helyzet gazdaságilag és pénzügyileg teljesen tarthatatlan, s csak a Hitler uralomra kerüléséhez fűződő remény tartja bennük a lelket.”⁷ Rövidesen szervezni kezdik Willi Münzenbergnek, a német emigráció legtevékenyebb tagjának és Henri Barbusse-nak közreműködésével Károlyiné németországi küldetését, amelyet ő maga utóbb igen szemléletesen írt le visszaemlékezésében.⁸

Károlyit 1932 elejétől folyamatosan bevonják a baloldali francia értelmiség vezetői, főleg Henri Barbusse és Romain Rolland a háborúellenes világkonferencia szervezésébe, előkészítő munkájába, majd beválasztják a komitéba. Ezúgyben, akár Párizsban, Genfben vagy Londonban van, megkeresik leveleikkel, tanácsokat kérnek és kapnak, tájékoztatásokat nyújtanak a szervező munka állásáról, sőt még a személyek között felmerülő nézeteltérések elsimítására is megkérlik. 1932 januárjában Párizsban kapja kézhez Einstein levelét, melyben értesíti Károlyit Amerikából, hogy kész résztvenni a komité munkájában.⁹ 1932 májusában már Henri Barbusse a készülő kongresszusról és 25 személy megnyeréséről tudósítja. Sürgősnek tartja a közhangulat orientálását, a nyilvános akciókat, manifesztációkat, Romain Rolland felhívása ebben az irányban sokat jelentett.¹⁰ Aranyossi Pál több levélben (Károlyi ekkor Svájcban gyógykezeléti magát) fordul Károlyihoz szervezési, személyi ügyekkel: „Svájci tartózkodását mi is ki akarnánk használni közös, fontos ügyeinkben. Arról van szó, hogy Romain Rolland-al, aki egyik vezérembere a háborúellenes komiténak, nehézségeink kezdenek lenni. Ennek oka az, hogy R. R. — különben nem ok nélkül — bizalmatlan Barbuvel szemben, azzal vádolja, hogy ő az, aki a háborúellenes kongresszus kereteit szűkíti, ahelyett, hogy szélesbítene, őt okolja azért, hogy az akció nem megy elég gyorsan, szóval ott akarja hagyni az egészet... Arra akarnánk megkérni Munz-ék részéről, — hogy ha ideje és módja lesz rá, ponto-

tatta s állásponjtja csaknem mindig változatlan marad egy-egy ilyen kérdéskör kibontásakor, csupán a szerkesztésben vagy részletezésben van eltérés. Ezt bizonyítják később, az 1940-es években a Hatvany Lajoshoz írott levéltervezetek és levelek is.

⁶ P. M. levele Károlyi Mihályhoz, Berlin, 1932. jun. 9. PI. Arch. 704. 68.

⁷ Szende Pál levele Károlyi Mihályéhoz. Bécs, 1932. jun. 26. PI. Arch. 704. 68.

⁸ Ld. pl. W. Münzenberg levelét Károlyi Mihályhoz. Berlin, 1933. febr. 8. PI. Arch. 704. 69. — *Károlyi Mihályné*: Együtt a száműzetésben. 219—232.

⁹ PI. Arch. 704. 68. A. Einstein Károlyi Mihálynak. Pasadena, 1932. jan. 6.

¹⁰ H. Barbusse Károlyi Mihálynak. 1932. máj. 24. PI. Arch. 704. 68.

sabban: *ha csak teheti*, látogassa meg R. R.-t, úgy is, mint a Komité tagja és simítsa el vele a dolgokat... Barbu eddig is igen határozottan képviselte RR álláspontját és közölhetjük RR-el, hogy ez az álláspont — szocdem alapszervezetek, pacifisták, krisztianusok részvételének akceptálása a kongresszuson — elég nagy mértékben érvényesült is.” Aranyossi beszámolt a kongresszus előkészületeiről: „...naponta 100—200 csatlakozó levél érkezik szervezetektől, magányosoktól, nemcsak kommunizánsoktól, hanem szocdemektől és szindikalistáktól is. A kongresszus dátuma nem aug. 1., hanem júli 28, helye még nincs eldöntve. Genf csak afféle kísérleti ballon volt.”¹¹ Ugyanő 1932. július 11-én tájékoztatja Károlyit, hogy Barbusse és L. Gibarty, a technikai titkár, „épp mostanában jártak Rom. Roll.-nál Luzernben, hogy bizonyos ellentéteket elsimítsanak és megállapodjanak a végleges dátumban és helyben... Genfet nem kapjuk meg, mert az ottani állami tanács megtiltotta, hogy odamenjünk békét hirdetni. Tehát valószínűen Párizs, Brüsszel vagy Amsterdam között kell majd választani. Kérdés, hová engedik be a delegátusokat külföldről.”¹²

Augusztus 5-én jó híreket közöl Barbusse Károlyival: A háborúellenes kongresszus előkészületei jól mennek; nap mint nap megsokszorozódnak a szervezetek, 24 nemzeti komité alakult s megszámlálhatatlanok a helyi csoportok. A munkások, értelmiségiek minden árnyalata jelen van, nagy a lelkesedés és a fenyegető világháború elleni egység grandiózus. Mindenről tájékoztatják Károlyit és kérnek tőle bátorító, lelkesítő sorokat.¹³ Aranyossi közvetít: „Az Amsterdami Kongresszus titkársága fölkért, hogy írjam meg Önnek, milyen nagy súlyt helyeznek arra, hogy Károlyi elvtárs már 26-án reggel ott legyen az Előkészítő Bizottság ülésén.”¹⁴ A levelek sűrűn jönnek mennek Genf és Párizs között. Aranyossi két nap kesedelemért is elnézést kér. 1932. szeptember 2-án lelkesen írja, hogy előző nap Párizsban zajlott le ugyanaz, ami Amsterdamban augusztus végén, jelen volt Münzenberg, a japán Sen Katayama s Károlyit a „távollevők közötti díszelnökök közé választották. Ragyogó, nagyszerű tömeg volt, jó beszédek... rendőrrattakok és egész rendőrezredek. De kétségtelen siker. Sajnáljuk persze, hogy nem jutott el Amsterdamba. De ha már így van, legalább a köszvényéből lábáljon ki, mert még sok útja van ebben a világban és szüksége van a lábaira.”¹⁵

Valóban sok útja volt Károlyinak és szüksége volt lábaira. Éppen ezekben a hónapokban, 1932 forró nyarán, nem kímélve önmagát, ide-odautazott a kontinensen és Angliában, hogy aláírásokat gyűjtsön, befolyásos embereket mozgasson meg a halálraítélt Sallai Imre, Fürst Sándor és Karikás Frigyes élete megmentésére.

Hogy az előbbi kettőt megmenteni nem lehetett, nem Károlyin múltott. Karikás megmentésének kivitelezése azonban az ő nevéhez fűződik. Lukács György tájékoztatta Károlyit Sallai és Fürst kivégzéséről s kétségbeesetten kérte

¹¹ Aranyossi Pál Károlyi Mihálynak. PI. Arch. 704. 68. D. n.

¹² Aranyossi Pál levele Károlyi Mihályhoz. 1932. jul. 11.

¹³ Henri Barbusse Károlyi Mihályhoz, 1932. aug. 5. PI. Arch. 704. 68.

¹⁴ Aranyossi Pál Károlyi Mihályhoz, 1932. d. n. PI. Arch. 704. 68.

¹⁵ Aranyossi Károlyihoz, 1932. szept. 2. — H. Barbusse szeptember 11-i rövid, Károlyi Mihályhoz intézett leveléhez mellékelte Az Imperialista Háborúellenes Nemzetközi Kongresszusa komité-tagjainak névsorát, központi irodája tagnévsorát, a beküldendő adományok címét. A komité-tagok sorában szerepelt a többi között R. Rolland, H. Barbusse, R. Russell, A. Einstein, H. Mann, Károlyi Mihály, Martin Andersen Nexø, Th. Dreiser, Upton Sinclair, S. Katayama, Szun Jat Szen asszony.

a gyors közbelépésre Karikás érdekében.¹⁶ Ez a levél augusztus 2-án íródott. Károlyi pár napon belül megnyerte az ügy számára Párizsban Jean Longuet ügyvédet, a parlamenti Külügyi Bizottság tagját, szociáldemokrata képviselőt.¹⁷ Longuet augusztus 9-i Károlyihoz intézett levelében beszámol arról, hogyan sikerül Herriot francia miniszterelnök és L. Blum pártfogását illetve támogatását biztosítani. Mellékeli a Herriot-hoz írt levelének másolatát, hogy azt Károlyi londoni útja során felhasználhassa.¹⁸ Augusztus 12-i levelében Sidney Webb vidéki tartózkodási helyéről válaszol már Károlyi augusztus 11-i segítségkérő londoni levelére: talán helyes lenne közvetlenül Henderson-hoz fordulnia. Ő adja azt a „tippet”, hogy próbálja meg a Manchester Guardian-t.¹⁹ Károlyi londoni útja reménnyel kecsegtetett. Bölöni György beszámolójából tudjuk, hogy a közvélemény irányítói közül sok mindenkit meg tudtak mozgatni. „A Daily Herald nem macsolt. A Manchester Guardian ellenben hozott egy Károlyi cikket. A magyar kormány sok táviratot kapott politikai előkelőségektől s a külügyi hivatal nyomása már megvan. (Ez augusztus 16-án íródott.) Karikást nem állítják statárium elé. Sikerül megmenteni.”²⁰ Romain Rolland többszörösen felajánlotta az akció során segítségét, nevét. Augusztus 26-án, az amsterdami Háborúellenes Kongresszus megnyitásának napján Luganoból írta R. Rolland Károlyinak, hogy teljesen osztozik vele a magyarországi Fehér Terror miatt érzett felháborodásában és kéri, számoljon be arról, hogy Herriot közbenjárt-e Horthynál, ahogyan Longuet-nak azt megígérte. „Vagy kötelezni kell őt (Herriot-t) a közbenjárásra — írta — vagy kötelezni kell őt hazugsága beismerésére.”²¹

Károlyi augusztus 30-án Genfből válaszolt R. Rolland-nak. Tudomása szerint ez történt: Miután Longuet Herriot közbenjárását kérte, elutazott Budapestre. Megtudta, hogy Herriot nem közvetlenül a magyar kormánynál tiltakozott, hanem utasította a budapesti francia követet, M. de Vienne-t, hogy minden erejével támogassa Longuet erőfeszítéseit. Károlyi keserűen hozzátette: Persze, ha ellenforradalmár vagy legitimista tábornok ügyében kellett volna közbenjárni, a nagyhatalmak kormányai minden szükséges támogatást megadtak volna. De a kommunistákat törvényen kívülállóknak tartják s inkább érdemnek, mint bűnnek tartják megöletésüket. Hogy miért nem támadja a kommunista francia sajtó Herriot-t, az érthető. Másodszori közbenjárásában reménykednek. Damocles kardja még mindig Karikás feje fölött függ. Nagyon szeretett volna Amszterdamba menni, nemcsak a kongresszus miatt, de az ott tartózkodó személyiségek miatt is, akiknek kollektív tiltakozását a magyar kormánynál, minden bizonnyal elnyerte volna. Károlyi mellékelte leveléhez a Sallay, Fürst és Karikás arcképét közlő újságkivonatot.²² Másnap, augusztus 31-én ismét ír Károlyi Romain Rollandnak: megköszöni közbenjárását, a Populaire c. lapba írt cikkét, erőfeszítéseit, hogy meggyőzze MacDonald-ot és öreg barátját, Hendersont. Jól ismerte Sallai-t — mint írta, kiváló ember volt; nagyrabesüli Karikást, az irodalmi talentummal megáldott vasmunkást. A magyarországi Fehér Terror gyűlöletes tettetét két tényező színezte: az uralkodó osztály fél a forradalomtól és

¹⁶ Lukács György 1932. aug. 2-i Károlyi Mihályhoz írt levelének teljes szövegét ld. Függelék. 2. sz.

¹⁷ Ld. Károlyi Mihály angolnyelvvű összeállítását. Függelék. 3. sz.

¹⁸ J. Longuet levele Károlyi Mihályhoz. Párizs, 1932. aug. 9. Pl. Arch. 704. 68.

¹⁹ Sidney Webb Károlyi Mihályhoz. Liphook, Hants. 1932. aug. 12. Pl. Arch. 704. 68.

²⁰ Pl. Arch. 704. 68.

²¹ Uo.

²² Károlyi Mihály Romain Rolland-hoz. 1932. aug. 30. Genf. Pl. Arch. 704. 117.

változásoktól; továbbá: kegyetlenségeit bátorítják a németországi állapotok.²³ Alighogy a Karikás életét közvetlenül fenyegető veszedelmek elhárultak, 1932 októberében Jászi Oszkár kérte Károlyi segítségét sógora, Madzsar József doktor kiszabadításához.²⁴ Átmenetileg sikerült őt kihozni a börtönből. Madzsar Károlyihoz írt levelei igen nagy forrásértékűek a harmincas évek magyarországi munkásszövegeihez. Egyben bizonyítják Károlyi széleskörű hazai informáltságát is, hiszen Madzsar vidékről és Budapestről szóló saját beszámolóin túl, gyakran mellékelte leveleihez statisztikai összefoglalást, Magyar Szemle és más időszaki lap-példányokat. Közvetlenül kiszabadulása után írt leveléből idézünk: „Igen tisztelt Elnök Úr! Kiszabadulásom óta most van először alkalmam, hogy levelet küldhessek. . . Azt hiszem a lapokból már értesült Elnök úr arról, hogy ez, a nagy hűhóval megindított ügy mindössze hat hónapos ítélettel végződött, ezt is csak nagyon erőszakolt indokolással lehetett kihozni. Az egész dolog tulajdonképpen a Társadalmi Szemle ellen ment, a rendőrség sehogy sem tud abba belenyugodni, hogy mi megtaláltuk azt a hangot, ahogy írni lehet a problémákról anélkül, hogy az ügyészség elkobozhatná a lapot. Azt hitte, minket is el tud némitani úgy, mintahogy a 1000/0-al tette, az ti. megszűnt, amint a szerkesztőjét lefoglalták és bár felmentették, de a lapot még sem merték újra megindítani. A T. Sz. azonban nem szünetelt, sőt fogvatartásom alatt cikkem is jelent meg benne. A rendőrség és a sajtóügyész között határozott ellentét van, az ügyész ragaszkodik a paragrafusokhoz, a rendőrségnek és a vizsgálóbíróknak pedig az a véleménye, amit előttem is nyíltan megmondtak, hogy az ügyészség nem ért a dologhoz. Azért persze a rendőrség és csendőrség éppen elég kellemetlenséget tud csinálni, vidéken egyszerűen elkobozzák a küldeményeinket, vagy terjesztőink ellen „tiltott házalás” címén próbálnak eljárni stb. De mindezzel nem érnek el semmit, a T. Sz. elfogy számonkint 2500 példányban, ami a mai körülmények között (amikor a munkások gyakran hatan állnak össze, hogy egy-egy számot megvehessenek), azt hiszem, szép eredmény. . . Általában az a meggyőződésem, hogy még mindig nem használjuk ki eléggé a rendelkezésre álló legális nehézségeket, de ez nemcsak rajtunk múlik, hanem sajnos még olyan felfogással is kell sokszor vitatkoznunk, amelyik mindenféle legális munkát lekicsinyel, sőt szinte fölöslegesnek tart. Mindazonáltal konstatálni lehet, hogy a mi munkánknak meg van a maradandó eredménye.”²⁵

Károlyi Mihály ekkoriban úgy döntött, hogy átmenetileg Genfben telepszik le családjával — gyermekei rendszeresebb iskoláztatása végett. Itt éri őket tulajdonképpen a hír, hogy Hindenburg átadta a hatalmat Hitler kezébe. Így foglalta össze akkori érzéseit: „Miközben átsétáltam a Mont Blanc-hídon és a romantikus Rousseau szigeten, azon töprengtem, csakugyan végetért-e az a korszak, amelyet mi büszkén a „humanizmus korának”, „az értelem és felvilágosodás korának” szerettünk nevezni, és vissza kell-e térnünk a sötét középkor obskurantizmusához és türelmetlenségéhez, az embertelenség korához, a *Le Temps du Mépris*-hez, amint *Malraux* keserű regényének címe mondja.”²⁶

Károlyi Mihály nem érezte jól magát a genfi légkörben. A Népszövetségről s a népszövetségi politikáról mindig megvolt a véleménye. „Amióta Genève-ben élek, mindjobban megkap ennek a béke városnak fojtó atmoszférája — írja

²³ Károlyi Mihály R. R.-nek. Genf, 1932. aug. 31. PI. Arch. 704. 117.

²⁴ Ld. Függelék. 5. sz.

²⁵ Madzsar József Károlyi Mihálynak. Budapest, 1932. dec. 25. PI. Arch. 704. 68.

²⁶ *Károlyi Mihály*: Hit illúziók nélkül (megjelenés előtt) 344.

egyik 1932-es feljegyzésében. . . 13 éve lesz annak, hogy a Népek Szövetségének alapkövei le lettek téve. Leitmotívjai voltak: béke, együttműködés, a demokráciának és szociális jóléti intézmények kiépítése. Mindebből semmi sem lett megvalósítva, béke helyett háború, lefegyverzés helyett felfegyverkezés, együttműködés helyett vámháború, demokrácia helyett fasiszta diktatúrák, jóléti intézmények helyett tömegnyomor. A hazugságra felépített Népek Szövetsége összedült. Az első nagy hazugság az volt, hogy Genf sohasem volt a Népek Szövetségének Parlamentje, de csak az egyes kormányok kiküldötteinek volt gyülekező helyisége. Hazugság volt, hogy a Népszövetség célja a béke megalapozása lett volna. Nem a béke, de a Versailles-i szerződés megvédése volt az igazi cél. . . Végül hazugság volt, hogy a Népszövetség megalapítóinak komoly szándékuk lett volna akár a demokrácia, akár a szociális intézmények kiépítése. . . A gazdasági krízis magával hozta a Népszövetség krízisét is. . . A Népszövetség débacle-ja magával sodorta a II. Internacionálét is, mely legfőbb támasza volt. Minthogy a Népszövetség már megindulásakor sem volt egy demokratikus intézmény, az alapítók legfőbb gondja odairányult, hogy ezt a hiányt egy látszattal pótolják. A demokratikus látszattal a II. Internacionálé szolgáltatta. Ezért volt, hogy a MacDonaldoknak, Vanderveldéknek, Paul Boncouroknak olyan nagy szerepet szántak.”²⁷ Károlyit a genfi hatóságok egyre bizalmatlanabban kezelték s mindaddig zaklatták, amíg egy barátja révén eljutott ott Hendersonhoz, aki ismerte őt és közbenjárt érdekében. Közérzete azonban egyre rosszabb lett, mint visszaemlékezésében leírta „A Reichstag felgyújtása ezután véget vetett a derűlátásnak. Jöttek a hírek, hogy egész Németországban letartóztatják, megölik vagy koncentrációs táborokba hurcolják a szocialistákat, a liberálisokat, a demokratákat és a kommunistákat. Egyre jobban aggódtunk ott élő barátainkért. Göbbels, Göring, Streicher, ezek a modern Machiavellik, barna ingben, önelégülten vigyorogva feszítettek Berlin utcáin. A féleszű Van der Lubbe-t, akit *agent provocateur*-ként használtak fel, most a vesztőhelyre hurcolták, miközben a szerencsétlen pölvölte tiltakozott. Ebben az időben már igazán kevés illúziót tápláltam a politikával kapcsolatban, mégis felháborodva és undorodva láttam, hogy akik tegnap még szemban álltak a náccikkal, most hogyan sietnek támogatni őket.”²⁸ Károlyi elpanaszolta a mesternek és barátinak, Romain Rollandnak, hogy Genfben a bal felé orientálódottak kis csoportját szó szerint terrorizálják a genfi nagyburzoák. „A legkisebb protestációt már bolseviknak mondják és rögtön bojkottálják a bien pensants-ok.”²⁹ Franciaország azonban rövidesen visszaszívta, visszahúzta Károlyi Mihályt és családját, annál is inkább, mivel a Hitler-ellenes politikai hadjárat központja Párizs lett. Itt kapcsolódtak be mindketten abba a kampányba és szervező munkába, aminek lelke Willi Münzenberg, ekkor már a Komintern nyugat-európai szekciójának vezetője volt.³⁰ Párizs vonzerejét számukra Münchennel vesztette el.

Ekkor már Magyarországon a „Gömbölini”-nek csúfolt Gömbös Gyula félfasiszta kormánya uralkodik. Károlyi haragja felizzik. Mindig is azt tartotta, hogy a két háború közötti magyar politika korrump, kétkulacos és a közvélemény nemcsak, hogy eltűri ezt, hanem az elvhű embert ostobának minősítik.³¹

²⁷ PI. Arch. 704. 240.

²⁸ *Károlyi Mihály*: Hit illúziók nélkül. 345.

²⁹ Károlyi Mihály Romain Rolland-nak. 1933. ápr. 7. PI. Arch. 704. 118.

³⁰ *Károlyi Mihály*: Hit illúziók nélkül, 345–346.

³¹ Károlyi Mihály és nővére levelezéséből. Közli Litván György. Új Írás, 1975. febr. 81.

Hatvany Lajoshoz írott dátum nélküli ceruzajegyzetében ez áll: „Soha nem osztottam azt az elvet, hogy right or wrong — my country. Az »úri« Magyarország, bárhonnan is származom, nem hazám. Nem tartom hazafias kötelességemnek, hogy gazságaikat fedjem, szépítgessem... Az a magyarság, aki polichinelle (paprikajancsi) admirálissal azonosította magát és hús éven keresztül nemzeti-ségek hiányában a magyar parasztokkal úgy bánt, mint leigázott ellenségével, hallgasson.”³²

Károlyi következetes maradt antifasiszta útján önmagához és régi mottója szerint cselekedett „Semmit sem szabad elkenni.”³³ Életében saját bevallása szerint nehezen barátkozott és inkább ellenségeket, mint barátokat szerzett. Rabiátus ember volt, az ostoba és jellemtelen embereket nem szerette és ezt ki is mutatta. Az igazságért minden helyzetben, minden időben és feltétel nélkül kiállt.³⁴ A második világháború alatt, az angliai emigráció éveiben, a sokszínű magyar emigrációval való nehéz harcaiban gyakran volt autoratív, de nem hajlamból, hanem szükségből.³⁵ Mindazok, akik őt életében és művein keresztül megismerték, mint embert és politikust, mint humanistát és szocialistát, mint barátot és küzdőtársat, csak szeretettel és tisztelettel beszélhetnek és írhatnak róla. Sokat jelentett ez olyan korban, amikor az emberek hite megingott olyan értékekben, mint a hűség, a bátorság, a becsületesség és a valamely nagy ügyért való önfeláldozás képessége.

Károlyi Mihály azok közé tartozik, akiknek élete és munkássága tanulságait még kellő távlat hiányában is fel lehet mérni és summázni lehet. A felsorakoztatott adalékokból is kitűnik, mily előrelátással és realitásérzékkel reagált Károlyi Mihály a körülötte zajló politikai élet eseményeire. Milyen tárgyismerettel, távlati felméréssel hozta meg értékítéleteit. Mily felelősséggel viselkedett a közvélemény felé, tudva, hogy felnőtté csak így lehet tenni. Mennyire az igazság legjobban megközelíthető és azt elismertető vágya égett benne. S ez kifejezésre jutott minden kérdésben, amelyet barátaival, ellenfeleivel, politikai küzdőtársai-val megvitatott. Írásai mindmegannyi bizonyíték arra, hogy az embernek joga és kötelessége a felismert igazságot, helyzet-elemzést mindenkor elmondani és nem elhallgatni, s erre lehetőséget minden embernek magának kell teremtenie. Károlyi Mihály leveleinek hangneme ennek példatára. Tevékenysége, levelezése egyben az elkötelezettség tükörképe: feltétel nélkül és híján annak mérlegelésével, hogy magának árt-e, mindenkor szót emel, vitáz és informál, helyreigazít, akár személyt vagy helyzetet illető nagyobb vagy kisebb fontosságú ügyben vagy kérdésről van szó. Haragját éppúgy felkeltette az „úri Magyarország” számos bűne — vagy még jobban —,³⁶ mint a hitleri fasizmus elvetemültsége. Kímélet-

³² PI. Arch. 704. 124.

³³ Jászi Oszkár Károlyi Mihályhoz írt leveléből. Oherlin, 1941. máj. 4. PI. Arch. 704. 77.

³⁴ Mód Péter volt párizsi magyar nagykövet visszaemlékezése. Beszélgetés a párizsi nagykövetségen Károlyi Mihályról, 1973. dec. 4.

³⁵ Bandi (Havas Endre) levele Zolihoz. 1944. jan. 15. PI. Arch. 704. 80.

³⁶ Ld. Károlyi Hatvanyhoz 1944. jul. 14-én írott levelét, amelyben a következőket írja a többi között: „Sokkal nagyobb haragot érzek a magyar úri osztály ellen, mint a németek ellen. Minden becsületes magyar ember tudja, hogyha úgy bánnak el a magyar zsidósággal, amint azt Hitler kívánja, ezzel magát a magyarokat is tönkre teszik. A magyar zsidóság, minden mástól eltekintve, nemcsak számbelileg, de súlybeli leg (gazdaság, kultúra stb.) sokkal fontosabb szerepet játszik, mint más országokban. A zsidó üldözés ezért anti magyar jelleggel is bír. Hitler a zsidókon keresztül Magyarországot akarja koldusbotra juttatni. Dacára ezen nyilvánvaló szándékának, az egész magyar parlament, sajtó, tüntetően tapsol saját kivégzéséhez. A magyar lovagvitézeknek, gyávaságának úgy látszik nincs határa... A gavallér admirálisunk valószínű-

lenül ostorozta a reakció, a bürokrácia minden válfaját, lett legyen az a BBC vagy a francia protokoll főnökség.³⁷ Károlyi Mihály életútjának és tevékenységének teljes, kielégítő, tudományos mérlege még a jövő feladata. Számos hagyaték, amelyben róla szó van és amelyben tőle levelek sokasága pihen, még feltárássra és értékelésre vár.³⁸ Életéről és tevékenységéről az eddig tudottak sarkallják majd az elkövetkezendő nemzedékek kutatóit az igazságszerető és elkötelezett magatartásra, munkára.

Függelék

1.

A „*Vie Ouvrière*” levele Károlyi Mihályhoz

Párizs, 1932. június 3.

Kedves elvtárs,

bizonyára tudósa van arról, hogy Romain Rolland és Barbusse egy Genfben tartandó háborúellenes világkongresszus szervezését kezdeményezték. Azt is tudja, hogy a Confédération Générale du Travail Unitaire, végrehajtó bizottsága révén, teljes egészében csatlakozott a két író kezdeményezéséhez.

E csatlakozást követően a „*Vie Ouvrière*” szakszervezeti folyóirat szerkesztő bizottsága elhatározta, hogy június 24-re külön háborúellenes számot jelentet meg. Ezt a számot, amely előkészíti a genfi nemzetközi kongresszust, nagy példányszámban fogjuk terjeszteni a munkás szakszervezetekben, az ipari szervezetekben, a területi egyesületekben és az üzemekben.

A szerkesztő bizottság úgy véli, hogy a harcos munkások cikkei mellett helyet kell adnia azon értelmiségiek írásainak is, akik a békeharc, a háborúellenes küzdelem őszinte hívei.

Arra kérjük önt, szíveskedjék a következő kérdésekre válaszolni:

1. Mi a véleménye egy háború, nevezetesen a Szovjetunió elleni háború jelenlegi veszélyeiről?

2. Ön szerint milyen gyakorlati módszereket kell alkalmazni a háború elleni harc megszervezése és a háború megakadályozása érdekében?

3. Helyesli-e olyan háborúellenes kongresszus összehívását, amilyent Genfben tervezünk?

Fogadja, kedves elvtárs, szívélyes üdvözetünket. A szerkesztő bizottság nevében
Pavezi,

leg legutóbb jó kis üzletet kötött a Názikkal. Hozzájárult, hogy MÁV kiszállítsa a gyerekeket kivégeztetése céljából, annak fejében kikötötte, hogy Weiss és más nagyiparos bankár Lisszabonba legyen kiszállítva. Természetesen gyémánt és valutástól . . . Csak 6000 zsidógyerek életébe került . . . Nem tudom leírni azt az utálat és szegyenérzést, amit saját hazám, osztályom iránt érzek . . .” PI. Arch. 704. 128.

³⁷ Károlyi Hatványhoz. D. n. PI. Arch. 704. 124. — Mód Péter visszaemlékezésében elmondta, amidőn 1949-ben Károlyi Mihályt, mint a Magyar Népköztársaság párizsi követét bemutatta a francia külügyi protokoll-főnöknek és az megkérdezte, milyennek találja országaik kapcsolatait, Károlyi kifakadt. Helytelenítette a francia rádió magyar adása szerkesztőinek (*Sauvageot*, Bajomi Lázár Endre, Mód) lecserelését és helyettük a kispárti Desewffy, Kokas és mások kinevezését. Károlyi, aki választékosan és gazdag szókincsel beszélt a francia nyelvet, elmondta Desewffy-t csalónak, jellemtelen alaknak, korrupt politikusnak stb. Károlyi annyira felizgatta magát, hogy botjával veregette egyre energikusabban a padlót. Mindketten elhülve bámulták. Károlyi rájuk nézett, maga elé tette botját, majd csendesesen ezt mondta: „Nekem elhihetik, az unokaöcsém.”

³⁸ Gondolunk itt elsősorban a MTA Kézirattára legújabb szerzeményére, a Gábor Andor hagyatéokra és a newyorki egyetemen levő Jászi Oszkár hagyatéokra.

P. S. A „Vie Ouvrière” szerkesztőségi titkársága hálás lenne, ha a fenti kérdésre adott válaszokat legkésőbb jun. 15-ig megkaphatná.

Szíveskedjék, ha lehet, fényképet is küldeni, s a cikket oly módon aláírni, hogy az aláírásról klisé lehetessen készíteni, a folyóirathoz való reprodukálás céljából. A harmadik kérdés természetesen nem szól azoknak az íróknak, akik csatlakoztak a kezdeményező bizottság kiáltványához.

PI. Arch. 704. 68.

2.

Lukács György levele Károlyi Mihályhoz

Berlin, 1932 augusztus 2.

Kedves Barátom,

táviratomból azt hiszem világosan látja a helyzetet. Frici ügyét a napokban fogják tárgyalni gyorsított eljárással Miskolcon. Semmi ok nincs különös optimizmusra a kimenetelt illetően, ha nem sikerül ebben az ügyben a közvéleményt jobban mobilizálni, mint ahogy az a múlt heti ügyben sikerült, Fricinél a dolog annyival könnyebb, mert mint Maga is tudja, ő évek óta, mint író, még pedig mint igen tehetséges író működik. Itt tehát nem is olyan nehéz a francia—angol neves írókat (Romain Rolland, Barbusse, Shaw stb.) mozgósítani, hogy mint írók az íróért, írókollegájukért, aki életveszedelemben forog, tegyenek valamit, még pedig tömeges távirati tiltakozást. A dologba természetesen bele kell kapcsolni a főlháborodást a Sallai ítélet és végrehajtása körül, mert minél nagyobb e körül a nemzetközi felháborodás, annál kevésbé merik a dolgot Frici esetében megismételni. Azt hiszem tudja, hogy a dolgot Pesten oly gyorsasággal bonyolították le Sallai esetében, ami még a statárium szabályai szerint sem volt szükséges, mert úgy a tárgyalásra, mint az ítélet végrehajtására még a statáriális jog szerint is sokkal több idő van. (Végrehajtásnál 48 óra.) A tempóból, amivel csinálták, kétségbevonhatatlanul kiderül, hogy itt előre megfontolt szándék volt minden áron végrehajtani a halálos ítéletet és nem engedni időt arra, hogy az európai közvélemény az ítélet miatt megmozdulhasson. Ezeket a körülményeket—hozzávéve természetesen az egész ítélet tényét, stb. — most fel kell használni arra, hogy legalább Fricit megmentjük és ez annál inkább történik meg, minél hangosabb a főlháborodás a másik eset miatt. Nagyon kérem tehát, hogy ebben az ügyben a legsürgősebben és legergikusabban járjon el, különösen használja fel a neves írókat. Azt hiszem, hogyha Barbusse és Rolland megmozdulnak, akkor az ő segítségükkel és a magáéval ezen a vonalon — írók az íróért — meg lehet mozdítani kevésbé baloldali írókat is, hogy kiket, azt Önök ott jobban át tudják látni, mint ahogy az innen lehetséges. Mindennek táviratilag és a lehető legnagyobb gyorsasággal kell megtörténnie, mert a tárgyalás maga a legközelebbi napokban fog megtörténni és semmi garanciánk nincs arra, hogy ebben az esetben is nem akarnak-e gyors tempóban befejezett tények elé állítani.

Meleg üdvözlettel
igaz híve Lukács.

Ha szükséges hívjon fel telefonon.
PI. Arch. 704. 68.

* Karikás Frigyes

3.

Karikás

Károlyi Mihály angolnyelvű összeállítás a ismeretlen angol szocialistáknak

1932 augusztus

Július 29-én 13 magyar kommunistát letartóztattak. Vezetőik Sallai Imre, Fürst Sándor és Karikás. Nyolc napig a rendőrhatalóságok nem hozták nyilvánosságra letartóztatásukat. Ez alatt az idő alatt mind a tizenhármukat, köztük egy asszonyt is, csúnyán megkínóztak, azaz verték őket és ablaktalan, sötét magánzárkában tartották fogva. Sallait és Fürst-öt azután átvitték a statáriális bíróság elé. Ezt a bíróságot néhány hónappal korábban állították fel, amidőn egy vasúti hidat felrobbantottak. Akkor a kormány azt terjesztette, hogy ez a tett a kommunisták műve volt. Később kiderült ennek valótlansága: fasiszta volt a tettes. Ennek ellenére bevezették azt a különleges hadbírótságot, amely elé minden büntetett lehet vinni, amelyre azt mondhatják, hogy kommunisták követték el.

A Sallai és Fürst tárgyalást reggel 8.30-kor kezdték el. 11-kor meghozták a halálos ítéletet. Másfél órával később mindkettőjüket felakasztották. A védelem nem tekinthetett bele az ügybe, nem beszélhettek a letartóztatottakkal. Először Sallait végezték ki. Kivégzése előtt néhány szót szólt a kommunizmus védelmében és az Internacionálét énekelte. Hogy megakadályozzák Fürst hasonló viselkedését, agyba-főbe verték őt kivégzése előtti percekig, azután megkötözték kezét, lábát, úgyhogy alig tudta magát vonszolni, s így húzták a vesztőhelyre. Az orvos megállapította, hogy halál csupán az akasztást követő tizedik percben állt be. Ezt az eredményt különleges módszer alkalmazásával érik el.

E hír hallatára megkértek, menjek Németországból Párizsba, a kommunisták védelmére szerezze francia ügyvédet. Sikerült megnyernem az ügynek Jean Longuet-t, a Parlamenti Külügyi Bizottság tagját, a szociáldemokrata képviselőt. Budapestre sietett és sikerült tiltakozását átadni két órával a kivégzés előtt, de a kormány azt állította, hogy utána kapta kézhez.

A Sallai és Fürst ellen felhozott vád az volt, hogy illegálisan érkeztek Magyarországra, titkos nyomdát üzemeltettek és röpiratokat terjesztettek. Semmi más bűnt nem említettek.

Jogilag a Karikás ügye ettől különbözik, őt nem vihetik hadbírótság elé, mivel csak most érkezett Magyarországra és nem volt ideje semmiféle propaganda munkára. Vád alá helyezésének egyetlen alapja 1919-es ténykedése volt. Ez esetben a közbenjárás jogilag lehetséges, minthogy a Versailles-i egyezmény (Magyarország esetében a Trianon-i egyezmény), amelyet Magyarország aláírt, egyik cikkében megtiltja a magyar kormánynak (éppenúgy, mint az osztrák, német, bolgár és török kormányoknak is), hogy személyeket üldözzön (és természetesen büntessen) az egyezmény aláírása, 1919 júliusa előtti tevékenységükért.

Mindent elkövetünk, hogy Herriot-t, a francia miniszterelnököt másodszori tiltakozásra készítsük, de természetesen ő ezt könnyebben megteheti, ha a külügyminisztérium is csatlakozik és így nagyobb súlya is lenne a tiltakozásnak Budapesten. A tárgyalást néhány nappal, vagy néhány héttel — ki tudja — elhalasztották. Az a benyomásunk, hogy Herriot tiltakozásának eredménye ez. Ha ennek az embernek életét meg akarjuk menteni, nagyon fontos lenne, hogy a Brit kormány, és angol írók, tudósok, közéleti emberek is küldjék el tiltakozásukat.

Azért vagyok itt Londonban, hogy megszervezzem tiltakozásukat. Minthogy tudják, mennyire radikális vagyok és személy szerint milyen rossz viszonyban állok MacDonalddal, meg sem kíséreltem őt rábeszélni erre, attól félve, hogy több kárt, mint hasznot hajtok. Másfelől szeretnék embereket találni, akik helyettem rábeszélják őt. Összeállítottam azoknak a személyeknek a listáját, akiknek támogatása hasznos lenne. Kevés kivétellel személyes ismerőseim. De természetesen szeretném előbb az Ön tanácsát kérni.

Mégegyszer hangsúlyozom: az ügy élet-halál kérdése olyan ember számára, akit személyesen ismerek, a legbecsületesebb és legbátrabb elvtársak egyike. Azt is hangsúlyozom, hogy napok vagy órák kérdése sorsa. Végül azt is hangsúlyozom, hogy ügye még nem reménytelen, s az Angliából érkező nyomás, ha nem is hivatalos súllyal bírna; ha olyan emberek, mint Shaw, Lloyd George, Galsworthy, Huxley, Russell, Wells és mások tiltakoznának, biztos hatást érnének el. Természetesen polgári körökből jövő támogatásnak is nagy súlya lenne.

Csatolok három példányt a Populaire-ből, egy példányt az Imprecorból, Longuet levelének másolatát a miniszterelnökhöz, örülnék, ha ez utóbbit visszaküldené.

Megemlítem még, hogy a Fehér terror visszatérésének igazi oka az a borzalmas gazdasági helyzet, különösen a világgazdasági válságot követően, amely ma Magyarországon uralkodik. A nyolc millió lakósból másfél millió a munkanélküli és nincs munkanélküli „segély”. 1927 óta az átlagbérek 50 százalékkal estek és az ipari élet csaknem megállt. A buzaárak annyira alacsonyak, hogy a kapitalista rendszerben ily módon lehetetlen a földet hasznathajtóan műveltetni. A reakciós rendszer forradalomtól tart és ez az oka annak, hogy a hóhér segítségével védelmezi magát. Személyes tájékoztatás alapján tudomásomra jutott, hogy ezeket a gyilkosságokat — mert másképp nem nevezhetem ezeket — Horthy Miklósnak, Magyarország kormányzójának egyenes parancsára vitték végbe.

PI. Arch. 704. 68.

4.

Aranyossi Pál levele Károlyi Mihályhoz

Párizs, 1932. szeptember 18. -

Kedves Károlyi Elvtárs,

Most én panaszkodom, hogy nincsenek híreim Ön felől. Hogy van és hol? Továbbra is Genfben? Köszvénye, remélem, már meguntta és otthagyta Önt. K. Felesége? Ami az itteni híreket illeti:

1. Münziék,¹ akikkel beszéltem a múlt hetekben, igen sajnálták, hogy nem volt Amsterdamban, mert akadt volna munkája. Ezzel szemben Barb.hoz írott leveléről nincs tudomásuk. A nekem küldött másolatot — miután a magyar fordítás a bros. számára elkészült — átadtam Gib.-nak,² hogy közölje a kongr. okmányai között. Magát beválasztották a Háb. ellenes Küzdelem Állandó Bizottságába. Remélem erről már értesítették.

2. Fri. barátunktól³ levelet kaptam. Odetenném egész terjedelmében, ha tudnám, hogy ez a levelem biztosan eléri és csak jó kézbe jut. Néhány passzust citálok belőle: „Aug. 21. Ma frok másodszor, pedig én alig kapok híreket tőletek. Pedig de nagy jó dolog idebenn levelet kapni. Nagy öröömre a héten kaptam 6 könyvet. Zsugori gonddal olvasom, nehogy hamar kiolvassam őket, mert ki tudja, mikor kapok újat? — Rettentően szeretném a magyar társadalmi mozgalmakat történetileg és gazdaságilag földolgozni, de sajnos mindaddig nem kaptam engedélyt papírra és írószerre. Jól vagyok, anyósom el is lát kosztal, a lányom pedig látogat. Gondolhatjátok, milyen büszke vagyok rá.” Tárgyalása október 2.-án lesz, úgy látszik rendes bíróság előtt.

Mi írtunk neki két levelet is azóta, valami könyvapróságokat is küldtünk, nálam kevés megfelelő akad. Leveleket rajtam keresztül gépfírassal, szép hegedűszóban, könyveket direkt anyósa özv. Andics Dávidné, Lenke ut 95 sz. I. em. lehet küldeni, magyart, németet, orosz, de olyat, amit az ellenőrzés átenged.

¹ W. Münzenberg.

² L. Gibarty.

³ Karikás Frigyes.

3. A Horizont-club újjáalakuló üléséből külön meleg üdvözlötet küld Károlyi elvtársnak és jobb egészségeket kíván. Reméli, hogy a télen látni fogják.

4. Longuet még nem kapta meg a pénzét, de megnyugtattam, hogy rövidesen megszerzem neki.

5. Legközelebbi másról. Most minden jót mindnyájuknak híve

Aranyossi.

Pl. Arch. 704. 68.

5.

*Jászi Oszkár levele Károlyi Mihályhoz**

Oberlin, 1932. október 11.

Mélyen tisztelt és kedves Barátom,

Engedd meg, hogy a következő ügyben kérjem segítségedet, feltéve, hogy álláspontommal egyetértesz:

Mint bizonyára tudod, sógoromat, Dr. Madzsart vagy egy hónap előtt elfogták s jelenleg is vizsgálati fogságban van. Tisztességesen bánnak vele s védője azt hiszi, hogy csak enyhébb büntetést fognak rá kiszabni, minthogy a vádat nem fogják tudni a lényeges pontokon bizonyítani. Ellenben az ügynek, mint félek, katasztrófális következményei lesznek szegény Hugom szempontjából, akit a baj súlyos betegen ért. S az örökös izgalmakat alig bírja. E mellett anyagi helyzete végleg felfordult, mivel nemcsak az egész háztartásról kell gondoskodnia, hanem a rabkoszt helyett extra kosztról s egyéb kiadásokról is, melyek igen sokba kerülnek.

Most már összes régi barátaim a legnagyobb szegénységben élnek s e mellett nem érzik a Madzsar ügyével a szolidaritást s így nem tehetnek, vagy nem tesznek semmit. Én is csak nagyon keveset segíthetek rajtuk, mivel adósságaim vannak, kiadásaim a Gyuri neveltetésével megszorodtak s egyéb kötelezettségeim is vannak. Volt ugyan egy kis birtokrészem Debreczenben, melyről természetesen lemondtam a Hugom javára, de ezt eddig pénzzé tenni nem lehetett.

Ilyen körülmények között a legnagyobb aggodalommal nézem a fejleményeket s úgy érzem, hogy itt azoknak volna kötelességük valamit tenni, akikkel Madzsar szolidaris, akikért a családját bajba döntötte s akik még mindig nagy összegeket fordítanak propagandára. Ők lehet, hogy ezt az igényt polgári előítéletnek fogják minősíteni a marxi dialektika fényében, de én mégis felhívom erre a figyelmedet. Te tudom, hogy személyesen semmit sem tehetsz, hisz még nehezebb helyzetben élsz, mint én. De azt gondoltam, hogy sok és befolyásos embert ismersz ama táborból, hogy talán nem esnék nehezedre az ő figyelmüket erre az ügyre felhívni s a Madzsarék támogatását keresztülvinni arra az időre, míg ő kenyeret nem kereshet.

Természetesen ezt az intervenciót csak az esetben kérem, ha ezt a kérést jogosultnak találod a Te világnézeted szempontjából is.

Egyébként félek, hogy a Gömbös uralomra jutása a Madzsar sorsának a rosszabbodását jelenthetné.

Nagyon szeretném tudni, hogy hogyan értelmezed a magyar politikának ezt a fordulatát? Voltál-e Spanyolországban s minő eredménnyel?

Remélem, hogy úgy Te, mint a Teid egészségesek vagytok.

* Károlyi Mihály és Jászi Oszkár barátsága a nézetkülönbségek ellenére folyamatos levélbeli eszmecsereken folytatódott. E levelezés értékelése a közeljövő feladata.

Mi meg vagyunk. Sajnos, a fiam nem tudja megszokni Amerikát s a jövő évben valószínűleg vissza megy Európába. Ez nekem nagyon fáj, mivel egyik legszebb reményem összetörését jelenti, de nem tudom, sőt *nem is akarom* őt hatalmi szóval visszatartani. Ha ő úgy érzi, hogy itt egyéniségét nem tudja kifejteni, nem kívánhatok tőle kompromisszumokat, melyekre magam is mindig képtelen voltam. Pedig tisztán látom a nagy veszélyeket s nehézségeket, melyek őt Németországban fenyegetni fogják.

Ha valaki embereid közül netán a Hugomnak írni akar, a következő Deckadrestet használhatja: -Kivül: Madame Iza Gottschlig

Zita Királyné ut 9. Budapest.

Belül: Madzsar Józsefné.

A legjobbakat kívánva s esetleges intervenciódat előre is megköszönve, melegen üdvözöl, a Kegyelmes Asszonynak kézsókomat jelentve,

régi tisztelő igaz híved

Jászi Oszkár.

Feleségem és fiam tiszteletüket küldik.

PI. Arch. 704. 68.

6.

Szende Pál levele Károlyi Mihályhoz

Bécs, 1932. december 27.

Mélyen tisztelt Elnököm,
mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem a grófnétól, hogy eddig nem válaszoltam levelére, de mindig reméltem, hogy végre megkapom a szabályszerűen kiállított csekket. Több embert kértem fel közbenjárásra, meg is ígérték, hogy elintézik, szinte végjátékot lehetne arról írni, mi minden történik egy ily devizás ügyben, de semmi eredmény. Én január végén előadói körútra Németországba megyek és Prágában is töltök egy-két napot. Ha addig nem történik semmi, ott Prágában okvetlenül el fogom intézni, még pedig úgy, hogy Genfbe állítsák ki a csekket. Remélem azóta, a zürichi kellemetlenségek testi és egészségbeli következményei teljesen elmúltak. Én is közben átestem egy grippén, de különösebb következmény nélkül, Ettől eltekintve elég jól vagyok s sokat dolgozom.

Valószínűleg értesültél arról, hogy Hock bátyánk az egyéni amnesztia elvártában a budapesti Az Est-ben oly nyilatkozatot tett, amely egyértelmű volt a Gömbösnek kijáró bizalmi nyilatkozattal, — mint mondá — ő is részt akar venni az újjáépítésnek abban a munkájában, amelyet Gömbös indított meg. Eddig azonban ennek a felajánkozásnak semmi eredménye nem volt, mert az öreg tegnap, tehát karácsony szent ünnepén még itt Bécsben látták.

Végre kirukkolt Gömbös zseniális tervével, titkos választói jog, megfejelve az érdekképviseleti elvvel. De én nem hiszem, hogy még ebben a meghamisított formában is megcsinálja a titkos választói jogot, hiszen a titkos kerületek nagy többségében mindig az ellenzék fog győzni, ezt pedig nem akarhatja.

Ma Oszkártól kaptam levelet, a szokásos melanchólikus hangon ír, sajnos csak 1934 tavaszán fog átjönni Európába, amit nagyon fájjalok.

A jugoszláv—olasz háborúról most kissé elcsendesedtek a hírek, dacára annak, hogy az utolsó hetekben olasz repülőgépek kétízben repültek át osztrák területen. Magyarországon azon-

* Hock János, függetlenségi párti politikus. 1918 őszén a Nemzeti Tanács elnöke; kiváló egyházi és politikai szónok volt. 1933-ban tért haza, elítélték. Halála előtt (1936) részesült amnesztiaiban.

ban a beavatottak titokban megsúgják mindenkinek, hogy tavaszra örvendetes események várhatók, ha kérdezik tőlük: milyenek, azt mondják: pszt! erről nem szabad beszélni.

Legújabb Gömbös vicc Budapesten: Egy német mondja: Nálunk valakinek mindkét lábát levágta a villamos, múltabakát kapott, amelyek oly tökéletesek voltak, hogy azóta már futóbajnok lett belőle. Erre az angol: Nálunk egy katonának a háborúban mindkét karját ellőtték, erre műkarokat kapott, s ezek oly tökéletesek, hogy most már zongora-virtuóz. Ez semmi, mondja a magyar! Nálunk egy ember fej nélkül született, erre a feje helyére egy hólyagot húztak, s rögtön miniszterelnök lett belőle!

Tisztelő híved Szende Pál.

PI. Arch. 704. 68.

7.

Madzsar József levele Károlyi Mihályhoz

Kassa, 1933. január 20.

Igen tisztelt Elnök úr! Tegnap érkeztem ide a leányom látogatására és felhasználom az alkalmat, hogy őszintébben referáljak az otthoni viszonyokról, mint ahogy azt otthonról a legnagyobb óvatosság mellett is lehetséges. Elsősorban a szocdem pártról akarok beszámolni. Különösen az utolsó félévben nagyon feltűnő rothadási és szétesési tünetek mutatkoznak, ami természetesen kiütközött a kongresszuson is. A párt fiatalsága teljesen baloldali, nagyrészt tudatos kommunista, de fél az illegális munkától. Bizonyos mértékben igaza is van abban, hogy a k.pártban sehogya se sikerül elérni még a relatív spicilimentességet sem. Amint most a rendőrségen alkalmam volt megfigyelni, csaknem minden ügy spiclitevékenységből indul ki, így lesz a rendőrség figyelmessé egyik vagy másik emberre, azután kezdenek figyelni, lefogni és az elfogottak bizony nagyon is gyakran rémesen rosszul viselkednek a rendőrség előtt, vagy megijednek és azonnal kitálatnak mindent, amit tudnak, vagy pedig összezavarodnak, ellenmondásokba keverednek és így vezetik tovább a szálakat. Emellett a verés is megteszi, különösen vidéken, a maga hatását. A fiatalság ezt látva és nem tudva, hogy a nagy garral felfújt ügyek az egész munkának milyen kis részei csak, óvatos és nehezen kapható illegális munkára, pedig olyanok előtt, akikben megbízik, mind kommunistának vallja magát. A szd párt vitaestéin nem egyszer megtörtént, hogy az előadó hirtelen avval fejezte be a vitát, hogy nem érdemes folytatni, mivel itt mindenki bolsevik. Novemberben a képviselői beszámoló gyűléseken Bpsten két helyen is megtörtént, hogy nem a képviselő elvtársat, hanem engem éljeneztek meg. A kongresszuson még soha sem volt annyi ellenzéki felszólalás, mint az idén, persze szervezetlen, láthatólag spontán elégedetlenség-megnyilvánulások. Az idén történt először, hogy a pártvezetőség a párt belső ún. ellenzékekével megállapodást kötött, hogy évente három fiatal, ellenzékit bevesz a pártvezetőségbe, hogy így felfrissítse a vezetést . . .

Különösen anyagilag állanak nagyon rosszul. A nyomdászszervezettől nagyobb kölcsönt vettek fel, amelynek fejében azonban a nyomdászok kikötötték, hogy le kell építeni az adminisztrációt, el kell küldeni a fölösleges titkárokat stb. Ezt azonban az érdekeltek ellenállása következtében nem lehetett keresztül vinni, úgyhogy a nyomdászok sürgősen felmondták a kölcsönt. Az olcsó Népszava nem vált be, a könyvkereskedést meg kell szüntetniök, az ottani alkalmazottaknak már fel is mondták. A kongresszuson, de különösen a zártkörű előértekezleten se tudtak egyébről beszélni, mint hogy pénz kell, gyűjtsenek Népszava előfizetőket, gyűjtsenek a választási alapra stb. Másik fő téma volt a Társadalmi Szemle rágalmazása, szörnyen fáj nekik a mi 2500 példányunk, amikor a Szocializmust nem tudják néhány száz fölé emelni. A kongr. után felkeresett néhány vidéki küldött, amit azok referáltak, az is megerősített abban a meggyőződésben,

hogy mindenütt baloldalt a hangulat, de ezt csak valamelyes legális szervezkedési formával lehetne összefogni és hasznosítani. Egyik helyen például a volt munkástanácsi tagok rendszeres összejöveteleket tartanak, de semmiféle kapcsolatuk a k.párttal nincsen és nem is akarnak. Várnak valami legális lehetőségre.

Legális lehetőség pedig volna éppen elegendő, ha ki lehetne használni. Ma még az a helyzet, hogy elítéléshez, betiltáshoz stb. paragrafusokat keresnek, így tudjuk fenntartani a T.Sz.-t is, hiába dühöng a rendőrség. Az ügyészség a cikkekben „izgatást” keres, vagyis felhívást cselekvésre, mivel pedig mi úgy írjuk meg a cikkeket, hogy az olvasó nem vonhat le ugyan más konzekvenciát, mint amit mi akarunk, de mi nem vonjuk le, tehát nem is lehet a lapot elkobozni. Az ügyészség és rendőrség között éppen emiatt erősen feszült a viszony. Ilyenformán ki lehetne adni még sok mindenféle egyéb könyvet, folyóiratot is, de ehhez hiányzanak az anyagi eszközeink. Ebből nemcsak az a baj származik, hogy sok minden nem jelenik meg, de mivel baloldali munkák iránt van kereslet, egyes emberek vállalkoznak minden tőke nélkül könyvek, lapok kiadására s belebuknak, mert nem tudják, kivárni azt a néhány hónapot sem, amialatt a pénz biztosan visszajöhetne. Így azután el nem számolt előfizetési pénzek stb. révén még a baloldali könyvkiadásnak keltik rossz hírét, pedig még se támadhatjuk őket, úgy amint kellene, mert végeredményben mégis jó dolgokat hoznak ki. Lehetne most egy kis könyvkereskedést is csinálni, a Népszava könyvker. jelenlegi vezetője szívesen vállalná, potom pénzen meg lehetne venni a könyvker anyagából azt, ami jó, ha nem a Népszava óriási rezsijével dolgoznánk, ez is jó üzlet volna. A nyomdáról már írtam. Mindehhez azonban valami pénz kellene, mi nem tehetünk egyebet, mint hogy a T. Sz. megjelenését biztosítjuk, röpiratok kiadására, ahol az adminisztrációs és postaköltség felemészt mindent, alig gondolhatunk. Röpiratkidadás csak akkor volna jövedelmező, ha gyors egymásutánban 10—12-t lehetne kiadni, amikor is a költség jobban megoszlik. Erre azonban nincsen lehetőségünk . . .

Itt van azután a legfontosabb probléma, a pártalakítás kérdése. Az én véleményem szerint már régen meg kellett volna alakítani egy legális pártot, olyan programmal, amely csak nagy általánosságokban mozog. Azért így, hogy nehezebb legyen bekapaszkodni. Törvényes akadályja nincs és ha, amint remélem, hirtelen sok helyen tudunk szervezeteket felállítani, nem is lehet többé közigazgatásilag agyonnyomni. Ugy Pesten, mint a vidéken mindenfelé sürgetik ezt a pártot, de igazán van Adynak, mi mindig mindenről elkésünk. Persze, hogy kellene ehhez is egy kis pénz az első időkre, röpiratok, helyiség stb. A rotációs gépek korszakában nem lehet egy íróasztal mellől kiindulni, amikor még a fillérek is hiányoznak. A helyzetet úgy lehet csak kihasználni, hogy gyorsan cselekszünk, mielőtt még észbekapnak. Nem hiszem, hogy nagyon optimista volnék, de szerintem nagy alkalmakat mulasztunk el, ha most nem cselekszünk.

Szerettem volna még azt írni, hogy elutazom valahová a svájci határ közelébe, hogy Elnök úrral alaposan kibeszélhessük a mai helyzet követelményeit. Sajnos nem tehetem, nincsen pénzem. Megpróbáltam volna a párttól kérni, de mióta kijöttem a börtönből, nem tudtam velük érintkezést teremteni. Azért ez is jellemző. Körülbelül egy hétig maradtam itt, nagyon örülnék, ha ezalatt Elnök úrtól választ is kaphatnék ide. Cím ugyanaz: Dr. Simai Béla Košice. Petőfi tér. 10. A T. Sz. januári számát elküldtem Elnök úrnak Svájcba is. Nem tudom, megvan-e Elnök úrnak a teljes múlt évi folyam, ha nincs elküldhetem. Arról biztosíthatom Elnök urat, hogy mi otthon mindenképpen meg fogjuk tenni a kötelességünket, de azért nagyon deprimáló, ha gépfegyveres ellenséggel szemben parittyával kell hadakozni. Kérem, fogadja Elnök úr kiváló tiszteletem kifejezését.

Elvártási üdvözléssel
Dr. Madzsar József.

8.

Madzsar József levele Károlyi Mihályhoz

Kassa, 1933. január 27.

Részlet:

Nem akarok most már részletekbe menni, de nekem is az a véleményem, hogy a falu beszerzése és felvilágosítása a legfontosabb, bár a legnehezebb munka is. Különösen a program kérdése az, ami alaposabb megbeszélést kíván, véleményem szerint nagyon rugalmasnak kell lennie és tekintettel lenni arra is, hogy vidékenkint más és más a faluszegénység kívánsága, de a földmunkások és törpebirtokosok kívánságai is gyakran ellentétesek. Mindezt összeegyeztetni a termelés problémáival is, nem lesz egyszerű feladat. De meg kell oldani, utóvégre is ezen múlik a magyar forradalom. Komplikálja a dolgot az is, hogy az ipari proletariátusnak is nagyon szétágazó a véleménye a földkérdésről, s emellett a pártnak sincsen kidolgozott agrárprogramja. Egyelőre csak kritizáljuk a szocdem agrárprogramot, de ez nem elég, pozitívumot is kell adni. Elnök úr füzete nagy hatást tett, de legalább tízszerannyi példány kellett volna. A viszontlátásig sok meleg üdvözlettel

Madzsar József.

PI. Arch. 704. 69.

9.

Madzsar József levele Károlyi Mihályhoz

Budapest, 1933. február 23.

Részlet:

Nagy lefogások voltak a napokban. 34 intellektuel került a fogházba, orvos, tanár, tanító, író, művész, egyetemi és főiskolai hallgatók stb. A jobboldal egészen konsternálva van, most már nem lehet elintézni az ügyet avval, hogy néhány munkanélküli és kótyagos zsidó ifjú csinálja.

Hétfőn a város rendőri, csendőri és katonai megszállás alatt volt. Valóságos pánik vett erőt rajtuk.

Nagyon éles ellentét fejlődött kia kiszagdák (Eckhardték) és Gömbös között. Erősen tartja magát a hír, hogy Gömbös rövidesen megbukik, de hogy mi és ki jöhet utána, arról senkinek sincsen sejtelve. Annyi bizonyos, hogy a nyomás erősödik minden baloldali törekvéssel szemben. Most még igyekeznek valamennyire óvni a törvényesség látszatát, de ez már nemsokáig tarthat. Most megint lehetne egy hetilapot kapni. A tulajdonos megelégedne számonként 20—25 P fizetéssel. Egyelőre húzom az ügyet, ami azonban nehéz, mert ha az engedélyes nem mutat be időnként példányt az ügyészségen, az engedély elvész. Annyi pénzt tudtam szerezni, hogy ilyen ügyészségi példányt lehetett csinálni, most kb. márc. 10-ig nincs baj . . .

Ungar.

PI. Arch. 704. 69.

10.

Madzsar József veje (Simai) Károlyi Mihályhoz

Kassa, 1933 március 15.

Igen tisztelt Károlyi elvtárs,

Madzsar és a vele együtt elfogottak ügyében a rendőrség befejezte a vizsgálatot és letartóztatta őket. Krb. 25-en lehetnek. Hogy mi szolgáltatott okot a letartóztatásra, azt pontosan megtudnom nem sikerült. Anyóssommal telefonice nem beszélhettem (úgy látszik, hogy rossz idegállapotban lehet), az a benyomásom, hogy a telefont figyelik is és megzavarni igyekeznek és a levélbeli érintkezéssel néhány napig várni akarok még. Állítólag tiltott szervezkedés miatt folyik az eljárás, amit azzal követtek el, hogy szerkesztőségi megbeszélések leple alatt semináriumokat tartottak és a szervezésre vonatkozó dolgokat megbeszéltek. Károlyi elvtárs utolsó levelét Madzsar már nem kaphatta meg. A levél sorsáról érdeklődni fogok. Amennyiben Károlyi elvtársnak segítségére lehetek, kész örömmel állok rendelkezésére. Igaz elvtársi üdvözlettel híve: Simai.

PI. Arch. 704. 69.

11.

Simai Béla Károlyi Mihályhoz

Kassa, 1933. március 30.

Részlet:

Madzsar ellen semmi konkrét vád nincsen. Bpesti barátaink egy része ezért abban bízódik, hogy rövidesen szabadlábra helyezik. Én nem hiszem ezt. Madzsar unokaöccsének (kereszténypárti? képviselő) megmondták, hogy Madzsart óvatossága miatt hosszú időre komoly váddal lecsukni nem tudják, de addig fognak neki kellemetlenkedni, amíg megunja a politikát. Állítólag rossz színben van és a gyomrára panaszkodik

Köszönti igaz elvtársi üdvözlettel híve: Simai.

PI. Arch. 704. 69.

12.

Madzsar József levele Károlyi Mihályhoz

Budapest, 1933. június 9.

Részlet:

Amit előre megírtam, bekövetkezett, valamennyiünket felmentettek. Nem is volt más célja az egész ügynek, mint hogy megfélemlítsenek bennünket, különösen tekintettel arra, hogy a tavalyi elfogatásom nem akadályozta meg a T. Sz. megjelenését. A rendőrség ebből presztizskérdést csinált és most az egész szerkesztőséget lefogatta két és fél hónapra, de ezenkívül vidéken összefogták a postáról szerzett címek alapján a terjesztőinket és előfizetőinket, akiket természetesen néhány nap múlva szabadlábra kellett helyezni, de közben megkapták a maguk veresporcióját. Velem egyszerre szabadult pl. egy mezőtúri munkás béna balkarral a csendőri kezelés következményeképen. Szerkesztő társamat, Sándor Pált egy heti szabadság után újra letartóz-

tatták, mert egy Békéscsabán elfogott ember azt mondta, hogy a szakszervezeti ellenzék ügyében ő adott utasításokat. Az, hogy már jogerős ítéletek mondják ki, hogy Sz. E. nem kommunista szervezet, természetesen nem számít, a rendőrség és a vizsgálóbíró ennek ellenére letartóztat, pl. most is a bőripari ellenzéket, akárhányszor végződjenek is felmentéssel az ilyen ügyek... A T. Sz. sajnos tovább nem jelenhet meg és pedig anyagi okok miatt. A vidék annyira meg van félemlítve, hogy könyvkereskedők nem merik a kirakatba kitenni, csak úgy lehetne terjeszteni, mintha illegális nyomtatvány volna. Budapest pedig nem elég az eltartására. Hiszen éppen azért kezdték olyan nagyon üldözni, mert a faluban is elterjedt, s mint a vizsgálóbíró elszőrnyedve konstatálta, még kubikusok is olvasták. Nem tudom még, mit fogunk csinálni, egyelőre folyóiratot nem lehet indítani. Elkészült ellenben a Kapital első kötetének a magyar fordítása, én revidéáltam és már szedik. Augusztusra megjelenik az első rész...

Sok meleg üdvözlettel Ungar (Madzsar)

PI. Arch. 704. 69.

13.

Aranyossi Pál levele Károlyi Mihályhoz

Párizs, d. n.

Kedves Károlyi elvtárs, — ma kapott levelére azonnal válaszolok. Nem annyira a levélre, aminek több pontjával egyetértek, más pontjain viszont lehetne vitázni. Az inflációt veszedelmes kétélű késnek tartom, amivel — láthattuk a németországi példán — nagyon megvághatjuk magunkat. Az infláció először a munkásosztályt és másodsor, de majdnem elsősorban a középosztályt dönti nyomorba. Nem nagyon ajánlatos dolog, főleg a mai helyzetben, egy ilyen iniciatívával, a Fr. Pop. kormány kontóját terhelni. Nemzetközi politikai szempontból az operáció érdekes. Hozzásegít-e megteremteni a demokratikus újságok fináncfrontját Hitlerékkel szemben: talán. E tekintetben figyelemreméltó az *Izvesztija* cikke, amit a mai *Huma*¹ citál. Az orosz hivatalos vélemény szintén nagyon kedvező. A pártvélemény (lásd Pravda) már rezerváltabb. A mi itteni embereink, akik megszavazták a devalvációt, úgy mondják, azzal az érzéssel tették, mintha békát nyeltek volna. Egy biztos: egy olyan lagymatag kormány kezében, mint a Blumé, a devalváció könnyen félelmes fegyverré válik, de ellenünk, mert a markolatát a Dorgères—Laroque—Doriot-féle² fasiszta demagógia fogja meg. De megvallom pénzügyi dolgokban nem vagyok járatos. Azt mondhatnám, laikus, ha tán nem is egészen az ismert parasztértelmezésben.

Másról, sokkal fontosabb és sürgősebb dologról akarok írni. Beszéltem tegnap egy k. képviselővel. Ő is megerősítette azt az általános impressziót, hogy a francia kormány *végleg elejtette a spanyolokat*. El lehetünk készülve egy hosszú agóniára és az összeomlásra. Nos, ebbe *nem szabad belenyugodnunk*. Azt hiszem, hogy még *nem késő*, ha komoly, intenzív akcióval, újra fölrázzuk a demokratikus közvéleményt, megmagyarázzuk, hogy milyen szörnyű felelősséget veszünk magunkra, ha a spanyol köztársaságot bukni hagyjuk, milyen kikerülhetetlen katasztrófának tesszük ki a francia, belga, angol stb. demokráciákat, ha ennek a nagyszerű népnek a pusztulását (milyen pusztulását) meg nem akadályozzuk.

Miért irom ezt Magának, aki ugyis egyetért a dologban, miért nem a Regardsnak vagy más francia lapnak? Először, mert itt ezt már különböző formában elmondták és itt olyan a fásultság, hogy *erősebb* hang kell, mint az enyém, ahhoz, hogy az illetékes fülek is meghallják.

¹ L'Humanité.

² R. Dorgelès, Fr. de La Rogue, J. Doriot.

Arra gondoltam, hogy nagyon megkérem Károlyi elvtársat arra, menjen át, ha lehet még ma vagy holnap, Romain Rolland-hoz, vegye rá, hogy R. R. írjon a Regards-nak egy kemény nagy felhívás cikket, amiben

1. rámutat arra a duperie-re, aminek nevében Franciaország megtagadja minden jog megcsúfolójával a fegyvervásárlás lehetőségeit a spanyol kormánytól, — arra kötelezi a többi demokratikus országokat, hogy ugyanazzal a könyörtelen közönnyel zárkozzanak el a segítestől,

2. ugyanakkor semmi effektív intézkedést nem tesz, hogy más fasiszta országokat megakadályozzon a rebellió támogatásában:

3. felhívja — mindazokat, akik nem hajlandók a fasiszta tartományok kedvéért pusztulásra ítélni a spanyol köztársaságot, hogy energikus *petíciókampányt* indítsanak, ostromolják a francia, angol, cseh stb. kormányokat a *petíciók ezrével*, a *gyűlések tömegének határozataival* addig, amíg Blumék meg nem változtatják az álláspontjukat.

Jó lenne, ha ezt a felhívást Romain Rolland-on kívül Nicole, Ön és minél több ismert ember aláírná. Valakinek a minap, félig tréfálva, azt mondtam, hogy a *spanyol háborút vagy Párizsban nyerjük meg, vagy sehol*. Az az érzésem, hogy igazat mondtam. Kérem írja meg, ha nem ért egyet ezzel a propozícióval vagy ha R. R. nem vállalja. Ez esetben leveletem semmisítse meg. Sőt erre mindenképp kérném, mert nem ajánlatos, hogy sokan tudják ennek az iniciatívának magyar eredetét. Vogel-ről csak annyit hallottam azóta, hogy a Vu-tól tényleg megvált és a Petit Journal Mallet¹ nevű felelős szerkesztője az utóda. Az Intran² felől semmi hír. Azt rebesgették, hogy Patenotre veszi át, de a Petit Journal olyan rosszul megy a baloldali kurzus óta, hogy nem mer bele-vágni.

Mégegyszer kérem vegye sürgősen a kezébe — ha egyetért — a mi akciónkat. Talán ez lesz az a lökés, ami a spanyol politikával amúgyis elégedetlen tömegeket elhatározó akcióba indítja.

Kedves mindnyájuknak sok jó üdvözzettel, hive Aranyossi.

PI. Arch. 704. 75.

14.

Károlyi Mihály levele Bölöni Györgyhöz

Lausanne, 1935 december 15.

Kedves Bölöni,

Novemberben írt leveledre, melyet köszönettel megkaptam, ezek válaszaim: 1. Aranyosítól azóta már kaptam levelet, a jegyzetek leírása már folyamatban van. 2. Indítványodat, hogy könyvemet Gaál Gábornál jelentessem meg, jónak találok. Ezért arra kérek, lépjél érintkezésbe ezekkel az erdélyi magyar körökkel, azért, hogy megtudjuk elvileg van-e hajlandóságuk a könyv kiadására és milyen anyagi feltételek mellett. 3. Feleséged tegnap írt levelében arra kér, hogy adjam nevemet Tihanyi albumához, melynek kiadásával foglalkozol. Természetesen, hogy a legnagyobb örömmel teszem ezt. 4. Ami az elvtársak front populairejét illeti, és az ő actiójukat a bebörtönzettek érdekében, szeretném tudni, ki áll ennek a mozgalomnak az élén és ki szerkeszti a bulletineket? Elvileg természetesen ezt is szívesen megteszem, azonban látnom kellene egy pár bulletint, hogy meg tudjam ítélni milyen terjedelemben és hangnemben kellene írnom.

Feleségednek pesszimizmusát nem osztom. Azt találok, hogy a front populairenek mégis csak sikerei voltak. Lehet, hogy a lefegyverzése a ligásoknak papíron fog maradni, mégis a jobb oldalon sikerült ellentéteket létesíteni. Ha a baloldalnak sikerül a fasiszta puccsot

¹ A Mallet, R. Patenotre. — A szövegben és a függelékben szereplő francia szerkesztők, személyek tevékenysége és újságok jellegére ld. Histoire Générale de la Presse Française. Tome III. De 1871 à 1940. Presses Universitaires. Paris 1972.

² L'Intransigeant.

tavaszig megakadályozni és a választásokig kihúzni és többséget kapni, többet nem kívánhatunk. Franciaország igazi többsége nem a ligásoké, mert Páris nem Franciaország... Meleg üdvözléssel mindkettőnkől, Károlyi.

Üdvözlöm Tihanyit.

PI. Arch. 704.120.

15.

Menczer Béla levele Károlyi Mihályhoz

London, 1936 szeptember 7.

Elnök Úr,

Ez a levél igen hosszúra nyúlnék, ha mindenről írnék, amiről szeretnék Elnök Úrral beszélni, így hát minden bevezetés nélkül a tárgyra térek. Szeretném Elnök úr véleményét ismerni erről.

Ma Guilliesnél voltam, akinek a következő proposíciót tettem: a spanyol helyzet a legsürgősebb akciót kívánván, helyes volna, ha a Labour Party és a különböző antifascista emigrációk delegációt küldenének Barcelonába a situáció a helyszínen való vizsgálatára. Nem akarom ennek jelentőségét túlozni s tudom, hogy egy ilyen delegáció nem ellensúlyozza a fegyverembargót. De azt sem fogadom el, mint ellenargumentumot, hogy erre semmi szükség nincsen. 1. Az orosz példából tudjuk, mi a jelentősége minden objektív és baloldali szempontokból kiinduló komoly jelentésnek hasonló helyzetben s mennyit árt, másrészt, egy forradalmi polgárháborúban a Rothermere, Beavarbrook sajtó s a polgári litteratusok „színes” reportjai. 2. Nagy lélektani hatása volna — ezt levelek, amelyeket Barcelonából kaptam, megerősítik — idegen szocialisták jelenlétének ma spanyol földön. 3. A helyszínen lévő, forradalmakban jártas elemek könnyebben állapíthatnák meg, milyen formában adható a spanyol népköztársaságnak valamilyen effektív segítség, a boldogtalan fegyverembargó ellenére. 4. Nagy hatása lehetne egy Barcelonából keltezett egységfront felhívásnak az összes fascista és félfascista országokban, ha az aláírások az illető országok legjobb baloldali nevei. A Barcelona-i rádióállomás ilyen felhívást élőszóval közvetítene, 5—5, vagy több nyelven. Az út Cataloniába szabad s reméljük onnan Madridba is még hosszú ideig az lesz. Ami a helyzetet magát illeti, nézetem és információim szerint az sem nem rózsás, sem nem kétségbeejtő. Ami nem jelenti azt, hogy nem lehet az utóbbivá, ha nem történik valami nagyon lényeges változás a nemzetközi politikában. Az orosz—francia politika úgy látszik nem tudja függetleníteni magát Londontól s innen passivitást tanácsolnak. Itt úgy látszik azon a véleményen vannak a hatalom viselői, hogy Anglia elég erős és elég solid arra, hogy a német—olasz expansiót megengedje. Németország és Olaszország, ha hatalmasok, még szövetségesnek is alkalmasok s ez a számos Hitler és Mussolini tisztelőknak még tetszene is. Ha kifejezetten angol területet, a belga—holland partot vagy közvetlenül Franciaországot támadnák meg, Anglia ellenük volna, de ezt éppen azért, nem is fogják tenni. Viszont, ha Afrikában vagy Oroszországban terjeszkednek, az Angliát nem érinti. A fascista bluff — ezt hiszik a Sir Austen Chamberlainnek és Edenek — 30 éven felül fel fog pukkadni, (a szocializmust közben megsemmisíti s ez tant mieux!) s azután, a német—olasz hatalom romjain felépül a még erősebb britt hatalom és kapitalizmus, egy vazalussá vedlett Franciaország szomszédságában s a távolban egy ázsiai, félgyarmattá vedlett Oroszországgal. Erre a 30 évre tehát, így gondolják, tőrjünk a német—olasz hatalmat, férjünk meg vele s használjuk fel egy kissé. Nem árt az mumusnak a szocik ellen, sem mint mumus Egyiptomban és Arabiában.

A britt birodalom azt mondhatja Egyiptomnak, Iraknak s a többi színes nemzeteknek: „Látjátok Ethiópia példáját? Ide vezet a teljes függetlenség, a gyenge és kezdetleges államok souverinitása. Nem jobb britt vazallusnak lenni, mint a Népszövetség független tagjának?

Ha Haile Selassie elfogadta volna a mi protektorátusunkat, az olaszok nem merték volna Etiópiát tőlünk elhódítani s ő még Addis Ababában ülne, mint az angol korona előkelő vazallusa. De ő elbízta magát. Legyetek hát észnél, nem árt velünk jóban lenni." S Nahas pasa s a többiek, szívük ellenére, „észnél vannak” s aláírják az angol—egyiptomi szerződést. A brit hatalom evvel megerősödik, az olaszok viszont tehetetlenek még 2—3 évig, amíg Etiópia (szerintem reménytelen) pacifikálása tart.

Elnök úr tudja, hogy bár lényeges fenntartásokkal (aziránt, ami az orosz ideológia néhány pontját, a szovjeturalom néhány módszerét s főleg a szovjet külföldön, Nyugat-Európában, működő irodalmi és politikai exponenseit illeti) én mindig híve voltam úgy az egységfrontnak, mint az orosz—francia kombinációnak a német veszedelem ellen. Soha nem kételkedtem abban, hogy Oroszország szocialista állam s abban még kevésbé, hogy Szovjetunióknak kell maradnia s nem szabad német—japán gyarmattá változnia. Ezt az alternatívát illetőleg — és pedig ez a mai helyzet lényeges alternatívája — semmilyen equivoque válasz nem lehetséges, az ebben az alternatívában a szovjet javára való döntés, a baloldaliság mai kriteriuma. (Nem szabad és nem lehet a Zinoviev-per és hasonló jelenségek jogos kritikáját úgy formulálni, hogy az az ebben a kérdésben való egyértelmű állásfoglalást elhomályosítsa. Pl. ostobaság Stálint „fascista diktátornak” nevezni, mint ezt némelyek teszik a baloldalon. Stalin a forradalom egy fázisa — a fascizmus ellenforradalom.)

De nem értem, hogyan nem látja a ma létező egységfront s francia—orosz kombináció jobban át az angol politika veszélyeit? Azt hiszem ezt a politikát a fenntebbiekben helyesen és túlzások nélkül jellemeztem.

De térjünk vissza a tárgyra. Lehetséges volna, hogy Elnök Úr csatlakozzon a fennt proponált expedícióhoz? Mint hallom, a Kegyelmes Asszony állapota örvendetesen javul, de remélhető-e olyan javulás, hogy Elnök Úr 2—3 hétre távol lehessen Svájcból? Ha nem, van-e Elnök Úr kontaktusban valakivel a régiék, a „maradék kurucz”-ok közül s jöhetne pl. Rónai vagy Fényes? (Sajnos, ilyenkor még inkább fáj, Szende barátunk nem jöhet többé.) Én nem tudom, hol vannak s igen hosszú évek óta nem láttam őket. Helyesli Elnök Úr az ideát s ha igen, tenne-e pl. levélben valamit érte? Az angoloknál ez valamit, sőt sokat számítana s Elnök Úr tudja, milyen nehézkesek a derék Labour emberek bármit is tenni, főleg ha a suggestion nem nálam nagyobb személytől ered. Főleg az összeg megszerzése lesz nehéz. Guillies-en kívül Dorothy Woodman-nal s másokkal is akarok beszélni az ügyről.

Jelenleg írok és beszéllek Spanyolországról, és gyűjtök a spanyolok javára, de szívesebben tennék többet. Carlo Rosselli olasz emigráns légiót szervezett, aktíve harcol s mint olvasom, megsebesült. Mario Angeloni, a „Giustizia e Libertà” másik feje, elesett Huesca-nál. Rondani és Nenni Spanyolországban vannak, az előbbi 74 éve ellenére rászánta magát az útra. (Ismeri Öt Elnök Úr?)...

Igaz tisztelettel Elnök Úr mindig kész híve

Menczer Béla.

PS. Egyetértés esetén, a formát illetőleg, talán azt javasolnám, hogy Elnök Úr válaszoljon erre a levélre angolul s én a választ többeknek megmutatnám. De ezt teljesen Elnök Úrra bízom s úgy szintén az alkalmas nevek megválasztását.

PI. Arch. 704.71.

Hírek Magyarországról.

Angolnyelvű melléklet Károlyi Mihály számára.

Részlet: Sir Patrick Ramsay-t, a budapesti brit követet leváltották és helyébe Sir Geoffrey Knox-ot, a korábbi népszövetségi Saar-vidéki főbiztost nevezték ki. Az új brit követ küldetésének sajátos célja, hogy tanulmányozza, hol tartanak a Gömbös és Hitler között folyó tárgyalások és vajjon történt-e már megállapodás közöttük vagy sem?

Sir Geoffery hosszan és bizalmasan beszélgetett Vámbéry Rusztem-mel. „Ön számunkra nagyon fontos személy, drága Professzor — mondta — minthogy Ön a vezetője és egyetlen tagja annak az egyetlen fontos pártnak, amelyre mi támaszkodhatunk.” Ő — Sir Geoffrey Knox — úgy véli, hogy Magyarország a jelenlegi helyzet fontos tényezője. A berlini magyar követ a korábbi K. u. K. tábornok. Ez a kinevezés rendkívül fontos, hiszen korábban a magyar diplomáciai szolgálatban nem voltak tábornokok.

Knox-ot hosszú kihallgatáson fogadta Horthy. A brit diplomata nagyon nyílt volt, de nem udvarias, csaknem durva. Emlékeztette Horthyt, hogy az Entente s főleg Nagybritannia, Troubridge admirális és mindenekelőtt Sir George Clerk milyen szerepet játszott 1919/20-ban. „Aligha hinném, hogy Ön a helyén állna, Sir George nélkül...” Ezután mindent őszintén elmondott Vámbérynek és hozzáfűzte: Kevés reményem van. Gömbös, Eckhardt, az egész csőcselék (sic!) Hitlertől kapja az utasításokat.” Mégis folytatni fogja erőfeszítéseit...

Vox populi — vox Dei. A Friss Újság kiadója levelet kapott, amelyből a fontosabb részeket idézem. Néhány kifejezést kihagyok, bár helyeslem azokat... „Itt ülünk az egész község, csupa gazdák és azt mondják mind, hogy ez az újságba kell, hogy jöjjön. Mit akarnak azok a pókhasú pesti d...? Miért támogatják a gazemberek a... Mussolinit a szegény feketék ellen? Az olaszok a háborúban ellenünk voltak. Ezért kínozták a szegény népet négy évig és vitték meghalni az olaszok ellen, hogy most támogassák őket és velük szavaljanak! Azt mondják, hogy a... (állatnevek, B. M.) Mussolininak azért kell odamenni, mert a szegény feketék olyan szegények, hogy sárkunyhóban laknak. Hát gazdagabbak lesznek, ha lelövik őket? Jobb lesz a kunyhó, ha bombát dobnak rá? Inkább avval törődnének az urak, miből építjük mi a kunyhót. Megmondjuk, mi, miből...-ből. De avval nem törődnek ők. Legszívesebben bizonyosan minket is lelőnének és a mi házunkra is bombát dobnának, mert szegények vagyunk, de a munkánk, az kell nekik. Hanem mert a magas *Genfi bíróság* ilyen szépen pártját fogja a szegényeknek ottan Afrikában, kérjük, küldjenek Genfből ide, hozzánk is *egy bírót*. Hadd lássa a genfi bíróság, mit tesznek velünk a pókhasú...-k, akik biztosan pénzt kapnak a... Mussolinitól. Itt a községben a szolgabíró mindenkit kínozt, aki pénzt ad neki, azt pártfogolja, ha gazember is. Nem is merjük itt bedobni a levelet, hanem beviszi az egyik gazda Pestre. A nevünket sem írhatjuk ki.” Még további mintegy 50 oldal ez írás és mindegyik mondat így kezdődik: „Itt ül még egy ember, aki azt mondja, hogy... meg még azt is, hogy...” „...Több száz az aláírás: X. Y. Z. +++ és így tovább. A falu nevét nem említik. Nem kell hozzáfűznöm, hogy közreadni nem lehet és ez a nagyon rokonszenves irat csak magán kezekben foroghat. Sebaj — Vox Populi — Vox Dei. „Genfi bíróság” elragadó.

Barátom arról tudósít, hogy gyakran hallott és ismételt kérdés ez: „Hol van Károlyi?” Az egyetemen a fiatalemberek több régi Jászi könyvet olvasnak, mint mi olvastunk húsz évvel ezelőtt. És ismét és ismét megvitatják a jelenkori történelem kérdéseit: a világháborút, a nemzetiségi-kérdést, az 1918—19-es forradalmat és így tovább...

PI. Arch. 704.35.

Fenti leveleket, levélrészleteket illetve feljegyzéseket a Párttörténeti Intézet Károlyi-gyűjteményének anyagából válogattuk. A gyűjtemény a többi között magában foglalja Károlyi Mihálynak és feleségének levelezését, a hozzájuk intézett leveleket, feljegyzéseket, levél- és kézirat-fogalmazványokat, újságcikkeket. Válogatásunkkal e gyűjteményből mintegy ízelítőt kívántunk adni Károlyi Mihály fasizmus elleni a harmincas években folytatott elméleti és gyakorlati tevékenységéhez. Nem közöltünk e tárgy körből számos olyan fontos levelet, amely idegen nyelven fródolt s amelyből szép válogatást tett közzé Jemnitz János a The New Hungarian Quarterly hasábjain. E korszakról és e tevékenységről Károlyi Mihály Összegyűjtött Levelezésének III. kötetében (1930—1945) (Szerkeszti Jemnitz János és H. Haraszi Éva) kap majd teljes képet az olvasó.